

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.9

Ю. Б. Курилюк

кандидат юридичних наук,
заступник начальника відділу Міжнародно-правового департаменту
Адміністрації Державної прикордонної служби України

ДЕЯКІ СУЧАСНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИКОРДОННОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. На межі ХХ – ХХІ ст. глобальний геополітичний простір зазнав значної трансформації. Сучасні виклики та загрози національній безпеці України значною мірою формуються під впливом процесів глобалізації, дій окремих країн, передусім, Російської Федерації, через домінування у світовому співтоваристві й одностронньому, переважно силовому, вирішенні проблем міжнародної політики. Прагнення нав'язати волю однієї держави решті світу та приниження ролі Ради безпеки ставлять під загрозу систему міжнародної безпеки, що склалася після Другої світової війни.

Серед основних завдань, визначених Стратегією національної безпеки України 2015 р., є мінімізація загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно-визнаного державного кордону України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави [1]. Ці положення, а також останні суспільно-політичні події в Україні вказують на те, що стабільний розвиток нашої держави тісно пов'язаний із безпекою її кордонів.

Практика показує, що більшість загроз національним інтересам України формуються та мають передумови до зародження саме в межах прикордонних територій. Звідси вони розповсюджуються через державний кордон, втягуючи в свою систему або пособництво місцеве населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню деяких аспектів кримінально-правового та кримінологічного гарантування прикордонної безпеки держави приділяли увагу такі науковці, як: А.М. Бабенко, Л.В. Дорош, Т.Є. Огнев, А.М. Притула, Є.Л. Стрельцов, В.В. Федосєєв та інші. Однак, досліджуючи феномен безпеки в контексті міждисциплінарного комплексного підходу, а також позитивного закордонного досвіду, можна дійти висновку, що поняття прикордонної безпеки в наш час не має нормативно-правового статусу, а його зміст потребує науково-теоретичного обґрунтування як на етимологічному, так і

на загальноюридичному рівнях. Варто також зазначити, що прикордонна безпека, поряд з іншими складовими елементами національної безпеки, потребує наукового опрацювання та теоретичного обґрунтування механізму її забезпечення.

Метою статті є окреслення наявних і деяких перспективних кримінально-правових і кримінологічних заходів щодо гарантування прикордонної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від реальних і потенційних зовнішніх і внутрішніх загроз у прикордонному просторі є ключовою ознакою прикордонної безпеки держави як складника її національної безпеки. Перша – націлена на створення надійної та ефективної системи захисту й охорони державного кордону, що дозволяє своєчасно виявляти і нейтралізувати загрози, які обумовлені глобалізацією та мають транскордонний характер.

Очевидно, що національна безпека є складною синтезованою категорією, яка охоплює різні аспекти суспільних відносин, поєднаних єдиною метою захисту особистості, суспільства та держави від різноманітних загроз і небезпек. Як зазначають О.Ф. Бантишев і О.В. Шамара, національна безпека характеризує стан нації як цілісної системи, що містить суспільні відносини й суспільну свідомість, інститути суспільства та їхню діяльність, які сприяють або заважають реалізації національних інтересів у конкретній історично створеній ситуації [2, с. 6].

Поряд із поняттями, які вже знайшли своє відображення у вітчизняному законодавстві, – «економічна», «екологічна», «інформаційна», «воєнна» й інші відомі різновиди безпеки, які створюють, на думку низки дослідників, внутрішню структуру національної безпеки як родового поняття, варто запровадити в науковий обіг таку кримінологічно значущу категорію, як «прикордонна безпека».

Останнім часом словосполучення «прикордонна безпека» все частіше та достатньо обґрун-

товано вживається в науковому, політичному та публіцистичному лексиконі. Однак, якщо розглядати національну безпеку як систему умов, що дозволяють забезпечити стан захищеності особистості, суспільства та держави від низки різних загроз і ризику їх виникнення, очевидно, що прикордонна безпека посідає важливе місце серед інших системоутворюючих елементів (військової, міграційної, інформаційної безпеки тощо).

По суті прикордонна безпека являє собою стрижневий напрям прикордонної політики держави. Вона як особлива область державної діяльності спрямована на становлення суверенітету та територіальної цілісності, забезпечення національних інтересів і безпеки України в прикордонному просторі.

Як слушно зазначає О.А. Чуваков, наявність державних кордонів служить не тільки протидії зовнішньому вторгненню, а також сприяє мирним партнерським взаєминам із суміжними, сусідніми державами. Відсутність таких кордонів, навпаки, провокує між такими державами непередбачені прикордонні конфлікти, внаслідок чого необхідне прискорення процесу делімітації та демаркації державних кордонів України, що в кінцевому підсумку має відбитися на продуктивності протидії організованим злочинним угрупованням, серед яких особливе місце посідають міжнародні злочинні організації, діяльність яких здійснюється за допомогою проникнення через державний кордон України [3, с. 50].

Переважаюча частина внутрішньої та зовнішньої політики держави регулюється за допомогою права, законотворчого процесу, винесення політико-правових рішень, втілюється в нормативні форми і спирається на міжнародно-правові принципи [4, с. 76]. Події останніх років з усією переконливістю свідчать про те, що ситуація на українському прикордонні змінюється динамічно, висуваючи перед уповноваженими та компетентними органами все нові й нові виклики для врегулювання внутрішньої та зовнішньої політики нашої держави.

Злочинні групи на державному кордоні у своїй діяльності вдаються до насилля, відмивають величезні суми грошей, підкупають посадових осіб, а також завдають шкоди та загрожують економічній і фінансовій системі держави. Саме тому національні інтереси держави в цій сфері потребують консолідації зусиль державних інституцій щодо обмеження економічних і соціально-політичних основ злочинності, опрацювання системи засобів правового, спеціального й іншого характеру для ефективного припинення злочинності, для захисту життєво важливих інтересів держави від злочинних посягань, для створення системи контролю за рівнем злочинності.

Зазначене свідчить, що стійкий розвиток сучасного суспільства значною мірою обумовлюється не лише його соціально-політичними, але й кримінально-правовими та кримінологічними аспектами, які спричиняють необхідність проведення державою ефективної прикордонної політики. Глибоко продумана, чітко сформульована стратегія гарантування прикордонної безпеки сьогодні є запорукою добробуту країни, а помилки та прорахунки в цій сфері призводять до непередбачуваних негативних результатів.

Сучасна прикордонна політика у сфері протидії злочинності являє собою комплекс політико-правових заходів, спрямованих на протидію злочинності в прикордонному просторі усіма наявними в арсеналі держави політичними заходами і правовими засобами з огляду на основні характеристики суспільства, в якому така політика реалізується.

Прикордонну політику науковці розуміють як складову частину політики національної безпеки України, що являє собою систему офіційно прийнятих поглядів і дій щодо визначення мети і завдань, принципів, основних напрямів і механізму забезпечення охорони державного кордону і національних інтересів України в її прикордонному просторі. Її здійснюють відповідно до Конституції та чинного законодавства України, загальновищезначаних принципів і норм міжнародного права та реалізують шляхом цілеспрямованої, скоординованої діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських об'єднань і громадян відповідно до їхніх прав і повноважень у цій сфері з метою реалізації та захисту національних інтересів України в її прикордонному просторі [5, с. 49–50].

Саме тому основи прикордонної політики як одного з найбільш пріоритетних сучасних напрямів гарантування прикордонної безпеки держави повинні містити положення й удосконалення нормативно-правової бази, що визначатимуть повноваження та регламентацію діяльності держави, суспільства й особи в прикордонному просторі, а також установлюватимуть кримінальну відповідальність за спричинення шкоди національним інтересам України.

Сьогодні збільшення міждержавних взаємовідносин, окрім позитивного впливу на їхній розвиток, супроводжуються виникненням негативних транскордонних процесів, що набувають все більш масштабного, організованого й системного характеру у вигляді таких глобальних проблем сучасності, як нелегальна міграція, екстремістська і терористична діяльність, контрабанда (зброї, боєприпасів, наркотичних засобів тощо).

Чинним Кримінальним кодексом (далі – КК) України передбачена низка норм, що покликані мінімізувати або навіть нейтралізувати вплив за-

значених глобальних проблем сьогодення на прикордонну безпеку держави, серед яких можна виділити такі:

1) положення ст. 110 забезпечують державу від вчинення умисних дій, спрямованих на зміну меж території або державного кордону України, публічних закликів чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, а ст. 110–2 встановлена кримінально-правова заборона щодо фінансування дій, вчинених із метою зміни меж території або державного кордону України;

2) норми ст. 201 і ст. 305 забезпечують державу від здійснення контрабанди культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів, частин вогнепальної нарізної зброї, спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, а також наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів;

3) від незаконного переправлення осіб через державний кордон України забезпечують положення ст. 332, а ст. 332–1 – від порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї;

4) положення ст. ст. 342, 348 забезпечують належне функціонування правоохоронної галузі в прикордонній сфері та не допускають вчинення опору представникам влади, працівникам правоохоронних органів, членам громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцям, а також посягань на їхнє життя;

5) забезпечують державу від злочинних посягань на її прикордонну безпеку з боку самих прикордонників норми р. XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» та ст. 419 «Порушення правил несення прикордонної служби».

Проте законодавство про кримінальну відповідальність у прикордонній сфері залишається неповним і несистемним, а сучасний військово-політичний стан в українському прикордонні обумовлює необхідність зміни пріоритетів щодо кримінально-правових і кримінологічних засобів гарантування прикордонної безпеки держави.

Так, поза увагою законодавця залишилися випадки можливого незаконного переправлення осіб із Криму до материкової України й у зворотному напрямку, що потребує внесення відповідних доповнень до ст. 332 КК України, якою передбачена кримінальна відповідальність за незаконне переправлення осіб тільки через державний кордон України.

Варто було б також прислухатись до думки деяких науковців [6, с. 6; 7, с. 8], які пропонують поновити криміналізацію дій, передбачених раніше ст. 331 КК України, за перетинання державного

кордону України за наявності обставин, що обтяжують кримінальну відповідальність, зокрема, у разі вчинення такого діяння із застосуванням зброї або засобів активної оборони чи забезпечення спеціальних операцій.

Крім того, у сфері протидії нелегальній міграції є проблема кримінально-правової політики щодо іноземців, які вчиняють злочини на території України. Із соціально-політичного погляду, перебування таких осіб на території України не тільки незаконне, але й неприпустиме. Такий стан справ, передусім, потребує теоретичного осмислення та практичного впровадження положень, що врегулюватимуть питання кримінальної відповідальності іноземців і осіб без громадянства, призначення їм покарання та звільнення від нього.

Сьогодні питання поведінки з іноземцями й особами без громадянства, засудженими до покарання, що не пов'язане з позбавленням волі, або тих, які відбули покарання у виді позбавлення волі, вирішені таким чином, що дають їм змогу нелегально перебувати на території України.

Одне з перших питань у цьому контексті пов'язане з допустимістю призначення іноземцям і особам без громадянства покарання, що не пов'язане з позбавленням волі. На наше переконання, призначення такого покарання можливе щодо іноземців і осіб без громадянства, які мають законні підстави для перебування (проживання) на території України на строк, що перевищує термін, установлений вироком суду.

Наступне питання пов'язане з ухваленням рішення щодо примусового видворення чи реадмісії іноземців або осіб без громадянства. У разі вчинення нелегальним мігрантом злочину і призначення судом йому покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, той самий суд повинен також прийняти рішення щодо застосування до цієї особи після виконання вироку стандартної процедури реадмісії (у разі наявності чинної угоди з державою громадянської належності особи або країни її попереднього перебування) або ухвалити рішення про примусове видворення засудженого за межі території України, з передаванням органам міграційної служби для реалізації цього рішення.

Крім того, призначаючи іноземцю чи особі без громадянства покарання, що пов'язане з позбавленням волі, в усіх випадках суд має винести рішення щодо реадмісії або примусового видворення засудженого після відбуття цього покарання. Аналогічне рішення повинно ухвалюватися в разі звільнення іноземця або особи без громадянства від кримінальної відповідальності, а також внаслідок акту амністії. Водночас варто зважати на те, що в разі неможливості реадмісії або примусового видворення особи через гуманітарні підстави або інші поважні причини суд має вирішувати питан-

ня щодо надання їй статусу біженця або особи, яка потребує додаткового захисту.

Одним із сучасних механізмів, що має суттєвий кримінологічний потенціал щодо недопущення осідання в Україні іноземців і осіб без громадянства, які під час попереднього перебування порушили законодавство нашої держави, є заборона в'їзду в Україну на певний строк. Однак поодинокими є випадки, коли іноземці й особи без громадянства, маючи таку заборону, знову намагаються потрапити на територію України, і такі випадки набувають тенденції до збільшення. Так, упродовж 2012–2013 рр. органами охорони державного кордону України 3,8 тис. та 3,6 тис. таких осіб, а у 2014–2015 рр. – понад 4 тис. Варто мати на увазі, що перелік підстав для заборони в'їзду на територію України є вичерпним і визначений Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». Вважаємо, що вже назріла необхідність криміналізації діяння, пов'язаного з умисним невиконанням іноземцями й особами без громадянства таких рішень, особливо якщо ці рішення ухвалені в інтересах гарантування національної безпеки держави або охорони громадського порядку, а також у зв'язку із вчиненням особою на території України злочинів.

Висновки. Неналежна увага до кримінально-правових і кримінологічних засад прикордонної політики та низької ефективності гарантування прикордонної безпеки держави пов'язана, насамперед, зі спізним реагуванням на загрози та ризики нової доби, відсутністю належного впливу держави на злочинність у прикордонні.

Переконаний, що захист державного кордону потребує скоординованої діяльності всіх органів державної влади та місцевого самоврядування із протидії будь-яким загрозам інтересам України. Захист кордону передбачає здійснення комплексу політичних, організаційних, правових, дипломатичних, економічних, оборонних, розвідувальних і контррозвідувальних, оперативно-розшукових, природоохоронних, санітарно-епідеміологічних, екологічних та інших заходів у межах прикордонного простору.

Література

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015 // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 95.

2. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): [монографія] / О.Ф. Бантишев, О.В. Шама-

ра. – 3-е вид., перероб. та доп. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. – 240 с.

3. Чуваков О.А. Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії і практики: [монографія] / О.А. Чуваков; відп. ред. О.М. Костенко. – О.: Фенікс, 2017. – 362 с.

4. Панов М.І. Правова політика як універсальний феномен соціального буття / М.І. Панов, Л.М. Герасіна // Вибрані наукові праці з проблем правознавства / М.І. Панов; передм. В.П. Тихий. – К.: Ін Юре, 2010. – 812 с.

5. Цимбалістий Т.О. Державний кордон України: конституційно-правовий статус: [навч. посібник] / Т.О. Цимбалістий. – Хм.: Вид-во НАПВУ, 2000. – 204 с.

6. Федосєєв В.В. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканості державних кордонів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.В. Федосєєв; НУ «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2013. – 20 с.

7. Огнев Т.С. Незаконна міграція: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т.С. Огнев; ІДП ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2017. – 20 с.

Анотація

Курілюк Ю. Б. Деякі сучасні кримінально-правові та кримінологічні аспекти забезпечення прикордонної безпеки держави. – Стаття.

У статті окреслені наявні кримінально-правові норми щодо гарантування прикордонної безпеки держави, а також запропоновано деякі перспективні кримінологічні засоби в цій сфері.

Ключові слова: прикордонна безпека, кримінально-правові норми, кримінологічне забезпечення.

Аннотация

Курілюк Ю. Б. Некоторые современные уголовно-правовые и криминологические аспекты обеспечения пограничной безопасности государства. – Статья.

В статье очерчены существующие уголовно-правовые нормы по обеспечению пограничной безопасности государства, а также предложены некоторые перспективные криминологические меры в этой сфере.

Ключевые слова: пограничная безопасность, уголовно-правовые нормы, криминологическое обеспечение.

Summary

Kuryliuk Yu. B. Some modern criminal-law and criminological aspects of ensuring border security of the State. – Article.

The article outlines existing criminal-law norms regarding the provision of border security of the State, as well as proposes some perspective criminological means in this area.

Key words: border security, criminal-law norms, criminological support.